

ЯКА МОДЕЛЬ ВЛАДИ ПОТРІБНА ДЛЯ УКРАЇНИ?

Олександр Шморгун,

головний редактор «РД»

«Можна створити певну установу, яка сама собою є зразком і правилом в царині звичаїв, наприклад сенат, доступ в який відкривається віком, доброчесністю, статечним характером, заслугами. Такі сенатори, поставлені перед обличчям народу як деяка подоба богів, прищеплять йому почуття, які глибоко укоріняться в усіх сім'ях».

Шарль Луї Монтеск'є «Про дух законів».

Останнім часом дедалі гучніше лунають голоси провідних політиків, котрі усвідомлюють необхідність суттєвого, а то й докорінного реформування існуючої структури влади з метою забезпечення її більшої ефективності у процесі проведення тепер уже не «реформ», а радше «аварійних робіт» для виходу України з глибокої системної кризи. Окрім очевидної кон'юнктурності, зумовленої небезпечним загостренням боротьби за владу і прагненням відновити тоталітаризм у тій чи тій його формі аж до поки що прихованої диктатури, спроб «перевести стрілки» відповідальності за скоєне впродовж останніх років на своїх політичних опонентів, так само очевидним стає той факт, що нині діюча модель влади насправді не стимулює, як це має бути, ефективної дії ані законодавчих, ані виконавчих механізмів.

Діюча Конституція України працює погано, а то й не працює зовсім — не тільки через нерозвиненість та бутафорність існуючих політичних партій, не тільки через брак загальної політичної культури населення, не тільки через те, що національно свідомій частині громадян не вистачило впливу на політичну ситуацію, щоб законодавчо заборонити участь у політичній діяльності колишньої партгоспноменклатури вищого ешелону. На законодавчому рівні досі недостатньо прописані механізми, які забезпечували б ефективну роботу парламенту і Президента, їх конструктивну взаємодію, взаємний контроль і, разом з тим, плідну співпрацю цих двох гілок влади з діючим урядом.

Коли, наприклад, діючий Президент стверджує, що Верховна Рада гранично заполітизована, неструктурована, безвідповідальна у своїх рішеннях, інертна і недостатньо професійна у законотворенні, то він, звісно, має рацію.

Від себе я б додав те, про що вже неодноразово писав (див. «РД» № 2 за 1992 рік та № 1—6 за 1999 рік), а саме: що парламент як колегіальний представницький орган влади взагалі мало ефективний, коли суспільство перебуває у гостро кризовому стані, коли ситуація з об'єктивною необхідністю вимагає передачі значної частини повноважень законодавчої влади президентській.

Президент Кучма має певну рацію, стверджуючи, що забезпечення ефективної діяльності Верховної Ради неможливе без її реструктурування й утворення фракційної більшості, яка

б підтримувала конструктивний реформаторський курс. А в ідеалі бажана поява правлячої партії, яка б мала більшість у парламенті, ідеологію, ґрунтовану на широкій соціальній базі, реальну програму соціально-економічних перетворень, за втілення якої несла б відповідальність перед електоратом.

Нагадаю, що в таких розвинених країнах, як США та Англія, де існує двопартійна система, правляча партія не просто віддзеркалює електоральні вподобання, а виступає, по суті, провідником однієї з універсальних соціально-економічних парадигм: посиленої лібералізації (консервативні партії в США та Англії) або соціалізації (демократична партія в США і лейбористська в Англії) суспільного життя, за якими, так би мовити, пульсуючи розвивається країна в режимі динамічної та разом з тим доволі сталої рівноваги.

З'ясовується дивний парадокс: незважаючи на протилежні позиції щодо власне державотворення, правими (у сенсі слухності) у своїх претензіях до нинішньої моделі влади виявляються не тільки «праві», «ліберали», а й «ліві». Вони звинувачують діючого Президента та підпорядкований йому колишній уряд в ігноруванні законодавчої влади, використанні бюджетних ресурсів не за призначенням, у прямій участі в різноманітних «схемах» привласнення національного багатства. На більшій частині пострадянського простору за панує не просто ситуація протистояння законодавчої й виконавчої влади, а тенденція до переростання авторитарного компонента влади, інституту президенства, у пряму, по суті, нелегітимну форму диктатури (згадаймо хоча б розстріл російського парламенту). Причому ця диктатура розгортається навіть не за чилійською моделлю, коли жорстоке, але все ж таки тимчасове придушення будь-якого інакомислення в підсумку було підпорядковане загально-національним інтересам. Йдеться про намагання завдяки диктаторським методам утримуватися при владі в дряхліючій, украй аморальній і непрофесійній партноменклатурній олігархії, яка ще за радянських часів через механізми корупції нерозривно зрослася з значною мірою породженим нею світом організованої злочинності. Тому зовсім не випадкове те, що на практиці всі додаткові конституційні й неконституційні повноваження, які намагаються перебрати на себе пострадянські президенти, узурпують і використовують у мафіозно-кланових цілях усілякі офіційні й неофіційні радники з найближчого оточення всенародно обраного «гаранта Конституції».

За такої ситуації на перший погляд здається цілком логічною пропозиція «лівих» і взагалі антипрезидентськи налаштованих політичних сил раз і назавжди радикально «розв'язати питання» одноосібної влади в Україні, перейшовши спочатку до парламентсько-президентської, а потім і до чисто парламентської моделі державної влади в Україні.

Отже, виникає антиномія, непримиренна, абсолютна протилежність концепцій, кожна з яких має важливе раціональне зерно, реалізація якого пов'язана з повним запереченням ідеї-антагоніста з її раціональним зерном.

Проте я вже писав про «амбівалентність», позірну протилежність несумісних у межах міфологічної та утопічної свідомості понять («РД» № 12, 1997), а також про те, що ідея диктатури, яку висуває партноменклатура з президентської гілки влади, легко уживається з ідеєю «комуністичного парламентського народовладдя» такої самої номенклатури, за стилем мислення і дій, тільки з «лівого табору» («РД» № 1–6, 1999).

Насправді діалектичне системне мислення, яке має бути підґрунтям будь-якої конструктивної програми реформ, потребує синтезу — «зняття на розумній основі» — протилежних вимірів будь-якого, в тому числі й соціально-економічного чи політичного явища. А для цього необхідно осмислити суперечність взаємодоповнювальних способів розв'язання проблем будь-якого ступеня складності, усвідомити їх як відносність протилежності (у даному разі йдеться про найефективнішу модель влади для України як країни з перехідним типом не тільки економіки, а й усього суспільного ладу).

Перша така проблема, яка впадає в око з точки зору теми цієї статті, полягає в тому, що вкрай небезпечне загострення кризової ситуації в Україні вимагає підсилення авторитарного компонента влади, переходу до тих чи інших варіантів президентської республіки (саме таку модель з тими чи іншими нюансами пропонували, а то й детально розробляли всі наші видатні «державники» — Липинський, Донцов, Сціборський, Вассиян, Старосольський, Ольжич).

Разом з тим, недавнє тоталітарне минуле, великий ступінь маргіналізації, а то й люмпенізації народу, відсутність традицій правової та політичної демократії, гострий дефіцит провідників нації, особистісні якості яких відповідали б високим вимогам до справжніх гарантів Конституції, самостійности й незалежности України, нарешті, досвід постійних спроб узурпації влади виконавчими структурами — все це свідчить про велику небезпеку не тільки прийняття моделі влади президентського типу, а навіть внесення будь-яких змін до Конституції, котрі попри всі заяви про посилення ефективности законодавчої влади на практиці підсилювали б владні повноваження Президента (йдеться про пропозицію Леоніда Кучми створити верхню палату парламенту фактично за федеративним принципом).

Друга серйозна проблема — неефективність на загальносистемному рівні, невідповідність, так би мовити, потребам часу запроваджені сьогодні в Україні моделі влади (показово, що майже всі пропозиції більшости претендентів на посаду Президента фактично так чи інакше зводилися до зміни чинної Конституції), проте, у світлі вищесказаного, існує серйозна небезпека того, що занадто «різкі рухи», спрямовані на зміну існуючої системи державного правління, остаточно дестабілізують і без того далеко від сталости українське суспільство і спрямують його російським або білоруським «шляхом» створення конституцій «під діючих президентів» з фактично необмеженими владними повноваженнями для них та ще й за допомогою суто неконституційних дій. Згадаймо хоча б погрози нинішнього українського Президента розпустити «недієздатну» Верховну Раду або через референдум, як буцімто вищу форму демократії, а насправді неефективний і малолегітимний інструмент волевиявлення народу — ввести двопалатний парламент.

Взагалі прагнення різних політичних сил до зміни форми владарювання з суто прагматичною метою — оволодіння владою або утримання її — є дуже небезпечна тенденція, що, як свідчить історичний досвід Франції, Німеччини, веде прямою дорогою до громадянської війни та тоталітаризму.

Утім, залишати недоторканими чинні конституції і в Білорусі, і в Росії (та й в Україні, хоча тут виконавча влада ще не встигла внести зміни, спрямовані на «збереження досягнутого») також вкрай небезпечно, позаяк у підсумку їх збереження в нинішньому вигляді може призвести до таких же трагічних наслідків.

Загалом, з погляду системного аналізу перехідного суспільства, проблему влади треба розглядати у більш широкому, аніж суто правовий, контексті. Як узгодити між собою динамічність, оперативність політичного управління, швидке реагування на будь-яку зміну ситуації в суспільстві з фундаментальністю, сталістю, наступністю всієї правової бази, повагою до закону, незмінністю фундаментальних засад суспільно-політичного устрою? Адже в країні з важким тягарем тоталітарного досвіду вкрай небезпечно йти шляхом уведення різноманітних тимчасових владних моделей, зумовлених «гостротою моменту», особливостями «революційної ситуації» тощо. З погляду філософії права, такий підхід пов'язаний з абсолютизацією так званого «природного», «звичаєвого», прецедентного права коштом права кодифікованого, «писаного». (Про дві системи права, які умовно можна назвати «спартанською» та «афінською» і які знайшли у Новий час своє найбільш послідовне втілення в англійській та французькій правових системах, докладніше йдеться у моїй статті в «РД» № 6 за 1992 рік). Власне кажучи, більшовицька «вічова», «общинна», «військово-комуністична» система права катастрофічно екстремістського типу і є не що інше, як гранична форма «прямої» або «безпосередньої» демократії, яка зрештою приводить до тотального декретотворення за принципом «революційної доцільности», коли моральним і законним вважається все, що слугує «справі революції».

Сьогодні цей необільшовизм проявляється у гіпертрофії етатистсько-виконавчої правової традиції й, по суті, проловженні радянської практики домінування у державному управлінні різноманітних підзаконних актів та ігнорування існуючої законодавчої бази, яке зовсім не заважає граничній заформалізованості та маніпульованості всього суспільного життя. Грунтовну критику такого общинно-звичаєвого права, на якому власне базується більшовизм, можна знайти в цікавих працях російського філософа Еріка Соловйова.

Щоб зрозуміти, яка модель державного устрою насправді максимально сприятиме розв'язанню надзвичайно складних нагальних проблем, діалектичному поєднанню опера-

тивності зі стратегічністю, демократизму з авторитаризмом, ієрархічності із самоврядуванням, політичної із суспільно-економічною цариною української державності, необхідно *саму системну модель влади розглянути у ширшому контексті як елемент моделі якісно нового суспільного ладу, який функціонує на основі притаманних цій моделі принципів самоорганізації суспільного життя*. Дуже важливо також дати хоча б загальну оцінку державного устрою України під кутом зору глобальних проблем сучасності та магістральних цивілізаційних тенденцій.

У зв'язку з цим слід усвідомити, що якщо сьогодні в Україні проімперські російські сили нав'язують міфологію неухильного посилення ролі держави в усіх сферах суспільного життя і особливо в економічній царині, приховуючи, а то й не приховуючи за цим намагання відновити імперію, то компрадорські антиукраїнські сили паразитують на міфології тотальної лібералізації, абсолютно вільного ринку, уявлення про демократію як незаперечну першість інтересів саме не особистости, а особи стосовно всіх суспільних інституцій суверенної держави.

За зовнішньої протилежності цих двох парадигм суспільного життя — «командно-адміністративної системи» та «псевдо-ліберальної демократії» — ці два по суті тоталітарних типи суспільного устрою легко переходять одне в одне, виступають як два боки однієї медалі й на значній частині пострадянського простору легко «уживаються» та співіснують.

Яким сьогодні є головний системотвірний принцип суспільно-економічної організації всіх постімперських країн? Вони засновані на механічній моделі організації соціуму. Незалежно від того, що абсолютизується — державницько-ієрархічний варіант, коли окрема людина виступає лише «гвинтиком» величезного державного механізму, непорушної соціальної кристалічної решітки, або ж варіант, за якого абсолютно незалежні індивіди, «соціальні атоми» перебувають у своєрідному аморфному броунівському русі фактично неструктурованого суспільства — попри все існують універсальні тотожні параметри цих двох станів на системному рівні.

Обидві механічні соціально-економічні моделі суспільства, котрі в силу тотожних вихідних засад, попри позірну зовнішню протилежність, переходять одна в одну у циклічно-пульсаційному режимі, характеризують:

— космополітизм, або послідовний антинаціоналізм;

— економізм — уявлення про економічну сферу як базисну, визначальну, первинну, стосовно якої всі інші царини й особливо духовна (наука, культура, релігія, мистецтво) виступають як другорядні, несуттєві, залежні, «вторинні», та розуміння суспільного розвитку як суто економічного зростання;

— утилітаризм, або споживацтво — абсолютизація у структурі людських потреб «кількісних показників», так званих «первинних матеріальних благ» як основного стимула активізації сутнісних творчих сил кожної особи;

— емпіризм, тобто уявлення про неможливість і непотрібність довгострокового передбачення розвитку подій на основі декількох ймовірнісних, конкурентних прогнозних сценаріїв, стратегій або з посиланням на жорстку заданість розвитку об'єктивними законами (на зразок «комунізм невідворотно перемаже капіталізм»), або ж у сподіванні на сваволю універсальної ринкової самоорганізації (яка за принципом невидимої руки «намацує» оптимальний варіант існування соціуму);

— своєрідний екстремістський прогресизм, а саме намагання отримати все й одразу, тобто досягти бажаного результату одним стрибком через радикальне заперечення минулого, опозицію до нього (в цьому плані так звана шокова терапія за своєю методологією не відрізняється від сумнозвісної більшовицької «червоногвардійської атаки на капітал»);

— аморалізм — намагання досягти мети за будь-яку ціну, якщо потрібно, то й силою, без огляду на жертви затягти «неосвічений» народ у чергове «світле минуле» — комуністичне чи «дику» капіталістичне.

Ця міфологія, своєрідного ліберального етатизму, як і будь-яка міфологія взагалі, будується на певних реальних системних, справді конструктивних механізмах. Суть у тому, що механічна модель поведінки соціуму може бути ефективною на певних етапах розвитку будь-якої держави.

Максимально послабивши всі традиційні соціальні зв'язки й усіляко пропагуючи активізацію діяльності індивіда, перш за все в економічній сфері, «на свій страх і ризик», поза жорсткими правовими й, почасти, навіть моральними формами контролю іззовні — з боку не тільки держави, а й інших соціальних інституцій, нація переводить накопичену раніше потенційну енергію країни у динамічний стан. Отримавши максимально можливі за умов некримінальної поведінки ступені індивідуальної свободи, «соціальні атоми» дерегульованого суспільства завдяки власній мобільності та активності забезпечують найвищі темпи його воістину стрибкоподібного розвитку.

В цьому і полягає головний концептуальний зміст нещодавно проведених «лібералізацій» у формах «тетчеризму» та «рейганоміки».

У суспільстві, яке динамічно розвивається, в моменти його інерційної розкрутки, зокрема з появою феномена «перегріву економіки», включаються механізми державного регулювання, а точніше гальмування відцентрових процесів шляхом встановлення жорсткого зв'язку між підсистемами соціуму та його елементами. Коливання від суспільної й, передусім, економічної дерегульованості, яка породжує, окрім усього іншого, значну соціальну напруженість, до зрівняльного за своєю природою державного регулювання відбуваються у сучасних суспільствах у циклічному режимі. Проте ці механізми *самі по собі не породжують тої духовної пасіонарної енергії, що живить творчу активність нації, і не створюють духовний потенціал державности, а лише використовують наявне, так би мовити, каналізуючи у напрямку досягнення цілей, пов'язаних, першою чергою, з техніко-економічним розвитком екстенсивного типу*. Свідоме нав'язування механічної моделі послідовної «аморфізації», а відтак жорсткої і суто зовнішньої структуризації соціального простору країни, що розвивається й перебуває на самому початку становлення інститутів незалежної державности, коли відсутні сталі й дієві зв'язки в межах найрізноманітніших соціальних груп і ще не сформовані базові морально-світоглядні цінності, — неухильно веде до виснаження творчих сил народу, деградації потенційно ефективних елементів нової соціальної структури, тобто слугує лише зовнішнім інтересам тих, хто має на меті привласнити існуючий економічний, ресурсний, екологічний і духовний потенціал ще не до кінця сформованої нації.

Головна ж особливість і прорадянського (лівого), і псевдоліберального (псевдоправого) екстремістсько-механістичних поглядів на людину полягає в розумінні її як істоти, за своєю природою, егоїстичної, антиколективістської, не здатної перейматися суспільним інтересом. (Різниця між радянським варіантом, згідно з яким ця природа зумовлена реакційними пережитками минулого, і ліберальним, згідно з яким цей егоїзм і є рушієм прогресу, несуттєва). І в тому, і в тому разі у структурі суспільної свідомості абсолютизуються класово-політичні, ідеологічні та правові її форми й нівелюються такі виміри, як релігія, мораль, національний менталітет. І там, і там висувається ідея прискореного (на основі переважно економічного або прямого державно-терористичного примусу) формування «нової людини» замість «старої», свідомість якої «не доросла» до нової утопії, тобто йдеться про насильницьке її «перетягування» у черговий «рай на землі». А головне, «механіцизм» — це тотальна формалізація всіх міжособистісних стосунків, соціальних відносин і зв'язків у суспільстві.

Тому абсолютизація «механічної» моделі суспільства — як у псевдоліберальній, так і в командно-адміністративній версії, яка має місце в Україні — вимагає проведення реформ за іншими принципами, що зрештою виявляють цілком протилежну цій моделі векторність. Йдеться про «органічну» модель, яка має бути ґрунтована на засадах конструктивного націоналізму, антиекономізму, антиспоживацтва, антипрогресизму (еволюціонізму), антиемпіризму (ефективного механізму соціального прогнозування), антиоб'єктивізму (розвитку творчого потенціалу всіх громадян нації).

Отже, передусім, спираючись саме на особливу національну психологію, релігію, мораль і навіть мистецтво, необхідно максимально розвивати неформальні міжособистісні стосунки, побудовані на альтруїстичних духовно-моральних засадах.

Переважною та преферентною мотивацією громадян має стати не зовнішній примус, а внутрішня потреба; не користь, а безкорисливість і зацікавленість; не індивідуалізм «розумних

егоїстів» і не псевдоколективістська класова свідомість безликої маси, а добровільна консолідація неповторних особистостей.

Такі засади, які традиційно формувалися в менталітеті українського народу під впливом, першою чергою, реформаційно-гуманістичних течій часів зародження європейської цивілізації, утверджувались у протистоянні російській імперській общинності, що нівелює особистість, та граничним формам західного індивідуалізму. Грунтований на цих засадах підхід розроблявся багатьма видатними українськими мислителями та вченими-суспільствознавцями й отримав назву національного солідаризму.

Сформований у річищі провідних напрямків європейської соціології, український солідаризм нерозривно пов'язаний з ідеєю так званого третього шляху цивілізаційного розвитку, що залишає на узбіччі історії як класичний капіталізм, так і соціалізм радянського взірця, які вже стали атавізмами історії. Але «третій шлях» на основі національного солідаризму зовсім не означає якоїсь конвергенції капіталізму та соціалізму («відкритого» і «закритого» суспільств), зближення їх та створення своєрідного кентавра — «змішаного» суспільства («змішаної економіки»). В Україні належить будувати стадіально новий суспільний лад, який принципово долає вади як першого, так і другого виду суспільств, який поступово, через низку системних криз, вже формується і, сподіватиместь, формується у наступному тисячолітті у світовому масштабі.

Щоб реалізувати на практиці в Україні головні засади національного солідаризму, необхідно забезпечити прискорений розвиток різноманітних соціальних інститутів, пов'язаних не стільки з диктатурою закону, скільки з диктатурою моралі. Без цього не можна забезпечити самоорганізацію нації та ефективно виконувати будь-які функції із захисту національних інтересів, у тому числі й із боротьби з організованою злочинністю. Необхідно всіляко культивувати принципи громадянства, кооператизму, корпоратизму в усіх царинах суспільного життя. Проте аж ніяк не йдеться про повернення до архаїчних інститутів кланово-станової, а то й кастової корпоративності. Як відомо, у ХХ столітті всі спроби абсолютно протиставити консерватизм лібералізму («закрите» суспільство «відкритому») оберталися різноманітними формами нацизму та фундаменталізму.

Спираючись на вихідні принципи конструктивного консерватизму, розвивати принципи неокооператизму, неокорпоратизму і навіть неоавторитаризму на противагу космополітичному компрадорству, партійно-клановому псевдогромадянству, корумпованому державницькому централізму, а будь-яким тоталітарно-екстремістським їх проявам протистояти як моральними й економічними, так і юридично-силовими засобами. І хоча в цій статті предметом безпосереднього аналізу є політико-правова сфера суспільного життя, проте принцип домінанти солідаристської, а не конфронтаційно-конкурентної організації повинен бути покладений в основу реформування інших сфер суспільного життя, і передусім економіки.

Але національний солідаризм не означає ані повного заперечення лібералізму в усіх його версіях, ба й навіть позитивного державно-управлінського бюрократизму, ані відмови від політичної сфери суспільного життя або інститутів приватної власності в їхніх цивілізованих, осучаснених, соціалізованих формах.

Йдеться не більш як про тимчасово пріоритетний розвиток кооперативно-солідаристських форм спілкування, про наголос на національному чинникові та про зважене застосування примусу до бюрократично-ліберального симбіозу, що визначає характер нинішньої вкрай деформованої української державности, тобто лише там, де цей симбіоз набуває тоталітарно-руйнівних форм.

Тому з невеликим часовим лагом, після першочергових заходів із подолання існуючої деформації самих принципів самоорганізації суспільства в бік «механічної» моделі необхідно оперативні приступити до формування державно-апаратних, політичних, приватновласницьких інститутів нового цивілізованого типу. Адже під гаслами лівих і правих політичних сил про їх визначальну роль у сучасному розвиненому суспільстві були насправді створені кримінально-олігархічні ерзаци як державного виконавчого апарату, так і громадянського суспільства, партійно-політичної системи, приватної власності. З огляду на це комплексна антикризова програма *обов'язково має передбачати певні «запобіжники» за принципом «системи*

стримувань і противаг» проти перекосів у бік крайнього консерватизму, здатних відкинути Україну до фундаменталістсько-диктаторської моделі влади.

Виникає питання, досвідом яких країн ми маємо першою чергою скористатися для реалізації загальних принципів побудови суспільства з наголосом, або домінантою, на органічно-консервативному аспекті державного правління.

По-перше, нас має цікавити історія держави і права тих країн, народам яких довелося докласти великих зусиль для подолання архаїчних суспільних і державних інститутів, передусім феодальних, які на етапі свого розкладу і деградації набували виразних тоталітарних рис (Франція, Італія, Іспанія, Німеччина). Причому нерідко цей тоталітаризм ускладнювався колоніальним або напівколоніальним статусом країни, що передбачало паралельне формування в ній інститутів суспільного ладу індустріального типу нового і новітнього часу одночасно з утвердженням державної самостійності й незалежності (Німеччина, Японія, США на етапі становлення національної незалежності).

Далі необхідно врахувати досвід правових аспектів державотворення країн, яким уже у ХХ столітті судилося пройти через тоталітаризм нового нацистського типу і, врешті-решт, подолавши його, побудувати демократичні суспільства та створити наукомістку ефективну ринкову економіку, яка забезпечує високі стандарти споживання (Іспанія, Італія, Німеччина, Японія).

Дуже важливо проаналізувати все корисне, що є в існуючій системі влади країни, яка, з одного боку, належить до економічно і технологічно розвинених, має ефективну сучасну систему поділу влад, громадянських та політичних інституцій, а з іншого боку, максимально зберегла, зокрема, саме в царині державно-правовій багатовікові національні традиції, розвинула особливу систему «неписаної конституції», ґрунтованої переважно на конституційних угодах, укладених на засадах максимальної поступовості. Безумовно, йдеться про Англію, система влади якої є еталонною в контексті конструктивного консерватизму та традиціоналізму. Причому, хоча це й парадоксально, у пошуках оптимальної посттоталітарної української моделі влади необхідно максимально синтезувати англійський досвід консерватизму із французьким досвідом радикалізму, який у царині права привів до виникнення протилежної англійській системи кодифікованого, або «писаного» права (Кодекс Наполеона), але разом з тим (що теж має значення) неодноразово «зривався» у революційний екстремізм соціально-катастрофічного типу. Саме Франція через певні внутрішні та зовнішні чинники у процесі подолання найбільшою мірою централізованої на державному рівні форми феодального ладу на схилі його віку, за доби переходу до суспільства стадіально нового типу, стала своєрідним полігоном соціального експерименту, котрий тривав багато десятиліть і на відміну від Росії все ж таки завершився проривом від соціальної архаїки до демократії сучасного модернізованого типу. Впродовж довгого часу, коли суспільство вийшло зі стану динамічної рівноваги і коливалось як соціальна система від фази революційно-екстремістського надриву до лише позірно протилежної їй фази охоронно-реакційного реставраторства в межах декількох конституцій, котрі змінювали одна одну в такому ж коливальному режимі, наполегливо напрацьовувалась оптимальна модель влади, яка в підсумку уможливила стабілізацію суспільства, зменшення амплітуди коливань «маятника» суспільної свідо-мости, перехід на загальносистемному рівні від циклу «революція — реакція» до циклу «реформація — стабілізація», що і є запорукою будь-яких широкомасштабних комплексних реформ (див. докладніше мою статтю в «РД» № 1 — 6 за 1999 рік).

Якщо говорити про англійський консервативно-еволюційний досвід правотворення, то для нього характерне максимальне збереження традиційних середньовічних інститутів, передусім, представницького типу, розвиток класичної системи поділу влад у межах моделі, розробленої Локком і Монтеस्कє, наголос, попри всі авторитарно-революційні відхилення, на парламентській формі влади, яка саме в Англії набуває свого класичного найпосплідовнішого втілення.

Що ж стосується так званого прискореного «навздоганяльного» модернізаторства французької моделі, пов'язаного, першою чергою, з пошуком правових та політичних механізмів стабілізації неврівноваженого перманентно-перехідного стану, то, попри короточасні періоди парламентського республіканізму (державна система Третьої республіки,

починаючи з 80-х років XIX століття), загальна тенденція тут була пов'язана з неухильним зростанням елементів авторитаризму в структурі виконавчої влади. Причому, як я неодноразово зазначав у попередніх статтях, йдеться про авторитаризм, що спирається не стільки на силові засоби, скільки на реальний авторитет політичного лідера як істинного провідника нації.

Нарешті, суспільній свідомості країн, які вже у XX столітті «зірвались» у прірву нестабільності та катастрофізму суспільних устроїв тоталітарного типу, навпаки, притаманне дуже обережне ставлення до будь-яких форм навіть конституційно оформленої державної диктатури, не тільки одноосібної, а й партійно-колегіальної. Тому в політичній системі цих країн (Італія, Іспанія, Німеччина) як правлячі домінують такі політичні партії та пратійні об'єднання, що формувалися не стільки на основі класичної класово-економічної спільності, скільки за ширшими загальносвітоглядними орієнтаціями в дусі традицій соціального католицизму, які дозволяють партіям максимально розширити свою соціальну базу.

До речі, своєрідне включення католицизму як релігії «переважної більшості французького народу» до структури державної влади здійснив ще Наполеон.

Але найважливішим є те, що, попри розмаїття зафіксованих на конституційному рівні подекуди суттєвих відмінностей моделей влади, всі вони мають деякі спільні риси. Зокрема, як запобіжний засіб на випадок різноманітних надзвичайних ситуацій, соціальних деструкцій, які можуть бути викликані як кризовими економічними, так і зовнішньополітичними, а тепер уже й екологічними чинниками, конституції практично всіх згаданих країн передбачають зростання, у разі потреби, авторитарно-виконавчого, точніше оперативного-виконавчого компонента влади. У Франції з її тривалим досвідом соціального катастрофізму інститут сильної президентської влади, майже не підзвітної іншим «гілкам» влади, «закладено» визначально. В Італії та Німеччині конституційно передбачено збільшення повноважень досить пасивних президентів за зазначених обставин.

В Англії, Японії, Німеччині (де традиційно постать канцлера могла за реальним політичним статусом значно переважати президента або конституційного монарха) за повноваженнями і за реальною практикою дуже сильною саме політичною фігурою є прем'єр-міністр (згадаймо хоча б феномен тетчеризму).

Нарешті — не як атавізм феодальних часів, а як важливий «засіб» консолідації нації в скрутні часи — в Англії, Іспанії, Швеції, Японії зберігається структура королівської (імператорської) влади. (В Італії таку функцію традиційно фактично виконує Папа як глава католицької церкви.) Причому, на відміну від «кодіфікованих», юридично фіксованих повноважень Президента США і Франції, королівська влада ґрунтується переважно на особистому моральному авторитеті її носіїв та національній самоповазі народу.

Але найголовніше полягає в тому, що пошук оптимальної моделі сучасної влади як у консервативному, так і в радикальному варіанті, зовсім не пов'язаний тільки зі збільшенням демократичності (всезагальності й рівності) виборчої системи. На етапі становлення націй — держав модерного типу вкрай актуальною була проблема не просто подолання панування ієрархічних, заснованих на принциповій нерівності правлячих феодальних верхів та безправних низів систем, а забезпечення у владних структурах максимального представництва соціально і творчо найактивнішої частини народу, так би мовити, аристократії нового типу, яка за всіх часів своїми діями фактично забезпечує побудову більш прогресивного суспільного ладу. Більше того, навіть у контексті розуміння природи людини треба чітко усвідомити, що рівність прав нерівних індивідів не означає повної їх свободи, а реальна соціальна справедливість нерозривно пов'язана не тільки із забезпеченням рівності громадян, в тому числі й у виборчому процесі, а й з урахуванням їх нерівності за здібностями, освітою, якщо хочете, покликанням, одне слово, як особистостей. Я неодноразово наголошував, що процес подолання феодального кланово-родового аристократизму та скасування будь-яких спадкових привілеїв не означає принципового зняття необхідності формування «творчої меншості» (Тойнбі) якісно нового типу. Отже, певна «позитивна» нерівність з точки зору системного аналізу має відтворюватися, хай і на якісно новому рівні, у будь-якому найрозвиненішому суспільстві. Ми ж, виховані на державно-централізаторських традиціях, з *неймовірною легкістю поміняли одну механічну зрівнялівку* —

рівність у безправ'ї, на іншу — рівність у суто формальному праві вибору, яке за всієї позірної демократичності залишається таким же абстрактним і зовсім не гарантує захисту суспільства від тих чи тих проявів тоталітаризму, диктатури аж ніяк не творчої, а сірої й безмежно аморальної олігархічної меншості.

Очевидно, що своєрідним системним компенсатором, противагою інерційності, пересічності, нерідко низького рівня компетентності парламентського представницького загалу є президентська одноосібна структура влади. Позаяк вона має уособлювати не окремі, а загальні інтереси, бути символом не законотворчих прав окремого громадянина, а максимальної згуртованості й консолідованості всієї нації, президентська влада має спиратися переважно не на суто юридичний, а на моральний, духовний авторитет. Саме тому, як я неодноразово зазначав, у нашій ситуації, коли завдання консолідації суспільства є першочерговим, модель президентської республіки більш доцільна для України, аніж модель парламентської республіки: посилення авторитарного компонента влади, оперативності, мобільності, узгодженості дій буквально «вимагає» і гостра соціально-економічна криза, в якій ми опинилися.

Але якщо говорити про необхідність збереження за тих чи інших акцентів балансу, ба й органічного синтезу різних гілок влади, то дуже важливим є й урахування небезпеки трансформації в усіх пострадянських країнах, обтяжених радянським тоталітарним минулим, авторитарної влади в диктаторсько-олігархічну. Адже, як свідчить досвід останніх років, практично на всьому пострадянському просторі, за винятком, можливо, прибалтійських країн, існує тенденція привласнення виконавчою владою дедалі більших повноважень — фактично на користь кланово-мафіозних угруповань, ігнорування інтересів переважної більшості населення. Причому у багатьох випадках припинити цю тенденцію не може навіть обрання президента на всенародних виборах. Тим більше, що після цього обрання, як правило, «гаранти конституції» прагнуть будь-що змінити Основний закон задля свого максимально довгострокового і максимально необмеженого, а то й довічного правління (в «лідерах» тут поки що перебувають президенти Росії та Білорусі). До речі, зробити це в ситуації неухильного погіршення соціально-економічного стану і, відповідно, люмпенізації населення не так уже й важко, тим більше, що сучасні технології маніпулювання масовою свідомістю за допомогою ЗМІ гранично збільшують можливості впливу на електорат з боку виконавчих структур, які практично необмежено контролюють інформаційний простір. До того ж, у країнах СНД, де впродовж десятиліть знищувалося все непересічне у творчому й моральному сенсі, надзвичайно важко йде процес становлення нової генерації провідників і в політичній, і практично в усіх інших царинах суспільного життя. Тому навіть якщо припустити ідеальну ситуацію проведення всезагальних нефальсифікованих виборів, типовою на всьому пострадянському просторі залишається проблема вибору із наявних публічних політиків справді гідного «символу нації».

З огляду на кризові, а також перехідні ситуації, коли зменшується консолідація суспільства і збільшується рівень маргіналізації широких верств населення, в галузі правової виборчої системи традиційно існували різноманітні цензові обмеження, що в деяких випадках скорочували кількість активних виборців до одної чверті від числа виборців потенційних, тобто дорослого населення країни. Цензи вводили (й вводять сьогодні) як стосовно виборців, так і стосовно кандидатів на вищі виборні посади. Вони стосуються віку, освіти, терміну проживання в країні або територіально-адміністративній одиниці, інколи — професії.

Окремо потрібно сказати про існування цензів щодо етнічної або етнічно-расової ознаки. Це не завжди мало суто реакційно-дискримінаційний сенс, як, наприклад, дискримінаційна заборона участі у виборах негрів, яка тривалий час існувала у США. В ситуації занепаду корінного націотвірного етносу внаслідок асиміляційної імперської політики такий ценз, у принципі, може мати позитивний сенс на етапі подолання молодою незалежною державою свого колоніального статусу. Згадаймо хоча б підготовлений відомим правником, професором Дністрянським проект Конституції Західно-Української Народної Республіки, згідно з яким встановлювались норми самовизначення етносів в межах української нації. Кожній нації гарантувалися всі права та участь у будь-яких органах влади за співвідношенням 4:1:1 (4 українці, 1 поляк та 1 представник інших національностей). Беручи до уваги, що в той

конкретний історичний момент представники російської та польської національностей належали до етносів держав, котрі століттями проводили щодо України неприховано імперську ворожу політику й переважно займали негативну позицію стосовно української незалежності, то введення такого цензу, на мою думку, зовсім не суперечить принципам реальної демократії, які передбачають серед основних громадянських прав право народу на самовизначення. І сьогодні таке обмеження недоцільне, на мою думку, не тому, що воно порушує формально-юридичну рівність, а тому, що воно стало малоефективним. Адже внаслідок антиукраїнської політики, що проводилась уже задовго до радянських часів, загальний рівень національної самосвідомості етнічних українців — носіїв української мови та культури — мало чим відрізняється з точки зору конструктивності та державотворчого потенціалу від самосвідомості представників інших національностей, котрі проживають в Україні. Навіть активні представники так званих націоналістичних партій за стилем мислення й масштабністю бачення проблем українського державотворення значною мірою залишаються «гомо советікус», національний радикалізм яких часто ґрунтований на відгомонах комплексу меншовартості.

У реальній практиці Нового часу національний ценз застосовувався, причому застосовувався конструктивно, на етапі становлення єдиної німецької нації та держави, виходячи з величезної територіальної роздрібненості напівфеодальної країни. В цей період на конституційному рівні було зафіксовано гегемонію Пруссії у Північно-германському союзі, який розпочав консолідацію німецької нації. Зокрема, тільки пруський король міг стати германським імператором; при обговоренні найважливіших питань у Союзній раді (Бундесрат) голос Пруссії був вирішальним, і він залишився таким на випадок рівного розподілу голосів при голосуванні; Бундесратом керував пруський представник. Пруссії належала третина всіх голосів Ради. Зрештою, конституційна практика Німеччини того часу була побудована на засадах персональної унії: «германський кайзер — пруський король», а також «імперський канцлер — пруський міністр-президент». Цікаво, що першим імперським канцлером, який на час імперської служби відмовився від посади пруського міністра-президента, був видатний політик-реформатор Бісмарк, котрий цим жестом, ймовірно, хотів підкреслити факт виникнення цілісної німецької нації, загальні інтереси якої він уже мав змогу відстоювати. Взагалі ж ще за Конституцією Веймарської республіки 1919 року Пруссія мала 2/5 голосів у Союзній раді.

Ще один механізм «скерованості» виборчого процесу в напрямі забезпечення максимального представництва найбільш гідної, «пасіонарної» частини населення полягає в різних формах ступеневості непрямого голосування, делегування прав пасивних виборців так званим активним. Це можуть бути представники, обрані колегією виборців за територіальним (через структури місцевого самоврядування), професійним або змішаним принципом. Обиратися таким чином можуть як представники певної частини парламенту, так і президент. (В Італії та в Німеччині президента й сьогодні обирає парламент, а у Франції він обирався парламентом та особливими колегіями виборців аж до 1958 року.)

Граничний варіант такого «аристократичного» механізму формування влади полягає у фактичному збереженні або відтворенні в деякі періоди функціонування держави моделі конституційної монархії, за якою президент з фактично необмеженими владними повноваженнями призначається довічно (у «пом'якшеному» варіанті на максимальний термін, як правило, на 7 років, і без обмеження кількості переобрань). Це ж стосується і парламенту, верхня палата якого обирається або просто призначається, та ще й довічно, президентом.

Таким чином, різноманітні цензові обмеження та непрямі форми голосування, які існують ще й сьогодні практично в усіх конституціях розвинених демократичних країн, далеко не завжди пов'язані з так званими пережитками минулого, а спрямовані на забезпечення волевиявлення та реалізації творчого потенціалу тієї частини громадян країни, яка відповідає поняттю народу в соціологічному сенсі цього слова (докладніше див. мою статтю у «РД» № 11/12 за 1998 рік). Тому коли ми чуємо ходові міфологеми про те, що, мовляв, демократія — не найкращий суспільний устрій, але кращого не існує, це не зовсім слушно. Практично з початку існування сучасних розвинених країн велися і тривають наполегливі пошуки системи стримувань і противаг *не просто між гілками влади, а між елементом загальнодемократич-*

ним, заснованим на ідеї правової рівності всіх громадян, та елітарно-ієрархічним, заснованим на принципі реальних можливостей громадян позитивно впливати на суспільне життя. Власне кажучи, другий елемент у структурі сучасної влади і є тією позитивною формою корпоратизму та кооператизму (громадівства), котра, як зазначалось вище, зараз недостатньо представлена в Україні не тільки в політичній та державно-правовій, а практично в усіх царинах суспільного життя, що призвело до панування в пострадянських країнах якраз реакційних форм бюрократичного етатизму з його зрівняльним «казарменним» колективізмом та лібералізмом, що проявляється у зрівняльному ж безликому індивідуалізмі натовпу, який отримав право загального голосування.

Ще раз наголошую на тому, що на етапі недостатньої розвиненості національної еліти, люмпенізації суспільної свідомості, нестабільності перманентно-кризового стану суспільства, тобто якраз «у нашому випадку» особливо важливо розвивати принципи конструктивного правового консерватизму. Тим паче з огляду на те, що представник королівської влади в Англії, яка традиційно вважається взірцем демократії та стабільності, ще й сьогодні має значні владні повноваження, а до складу верхньої палати парламенту входить 1200 лордів, які мають спадковий або наданий титул пера й довічно обіймають ці посади, тобто аристократичне начало влади зовсім не суперечить принципам реальної демократії.

Проте складність проблеми полягає в тому, що посилюючи акценти на «органічних» аспектах влади, культивуючи здоровий її «аристократизм», ні в якому разі не можна перейти межі, за якою елітарна корпоративність насправді обертається клановістю та кастовістю, а консерватизм перетворюється на реакційність, застій та страшну нездоланну інертність усіх соціальних процесів.

Отже спосіб вибіркового «добору та розстановки кадрів» шляхом введення тих чи тих цензових обмежень щодо процедури виборів, як і будь-який інший принцип побудови суспільного життя, не можна абсолютизувати. Корпоративно-ступенева система формування влади, не будучи доповнена механізмом рівних і загальних виборів, як свідчить зокрема досвід Італії та Німеччини у ХХ столітті, рано чи пізно призводить до тоталітарних форм диктатури. (Саме в Німеччині, як відомо, врешті-решт відбулась трансформація пруського військово-юнкерського аристократизму у нацизм).

Та й радянський варіант «демократичного централізму», призначення представників влади «згори» практично на безальтернативній основі врешті-решт обернувся страшним застоєм у правлячій псевдоеліті, «геронтократією» — владою старих, які обіймали найвищі посади в державі практично довічно. Ультраревольюційний радикалізм більшовицької «прямої», «безпосередньої» демократії вічового типу дуже швидко перетворився на свою позірну протилежність — суцільне державне охоронництво «верхів», абсолютно відірваних від «низів». Причому це відбулося не тільки завдяки відсутності системи поділу влад і монополії комуністичної партії, а й завдяки фактично чинній складній системі цензів, коли делегування кандидатів до органів радянської влади здійснювалося від так званих «трудових колективів» і фактично на безальтернативних засадах.

Тому, з огляду на досвід нацистського, фашистського (диктатура Муссоліні) та радянського режимів, треба визнати, що абсолютизація ступеневості у виборчому процесі, за якої делегати до вищого законодавчого органу мали визначатися лише за корпоративним принципом згідно зі сферами суспільного виробництва (Липинський) або за кооперативним принципом, коли, в дусі ідей анархо-синдикалізму, вони мали обиратися структурами самоврядування на місцевому рівні (проект конституції Сціборського), несе в собі серйозну загрозу тоталітаризму.

Якщо додати до цього, що Гетьман у монархічній класократії Липинського або Глава держави в моделі державного синдикалізму Сціборського мав обиратися ще й довічно, то стає зрозумілим, що в сьогоднішніх умовах, коли президентська влада в багатьох випадках потребує не меншого обмеження, ніж парламентська, ці моделі влади не можна розцінювати як ефективні. Крім того, будь-яка ступеневість у виборах президента республіки, по суті, зменшує його легітимність, право представляти інтереси всієї нації. Саме тому, наприклад, Президент де Голль, прийшовши до влади у 1958 році, добився внесення зміни до Конституції Франції про необхідність всенародного обрання президента країни.

Звичайно можна зрозуміти і Липинського, і Сціборського, і Дністрянського, котрі за умов аморфності та деструктурованості суспільства, перманентного надзвичайного стану, в якому перебувала (і, на жаль, перебуває сьогодні) Україна, упереджено ставилися до багатопартійної політичної системи та створеної на її основі представницької парламентської влади. В їхніх конституційних проектах ми фактично бачимо спроби створення законодавчої влади як виключно верхньої палати — в той чи той спосіб делегованого, а не прямого представництва. Проте і в такому разі важко уникнути певних форм узурпації влади. Якщо у такій величезній країні з федеральним устроєм, як Росія, у варіанті ельцинської не просто президентської, а суперпрезидентської форми правління все ж таки вдалося уникнути повної підконтрольності верхньої палати парламенту президентові, то в «українському варіанті», який пропонує Леонід Кучма, верхня палата, що складатиметься з призначених губернаторів областей, цього уникнути буде неможливо. Якщо до цього додати право розпускати нижню палату за відсутності в ній парламентської більшості, про необхідність якого також говорить нинішній Президент, то система поділу влад та їх взаємного контролю в Україні просто припинить своє існування.

Щоб зрозуміти, які зміни до чинної конституції України є найдоцільнішими, треба усвідомити, що *не трьох-, а саме чотирьохелементна структура влади покликана до життя не вимогами політичної кон'юнктури і навіть не сучасним рівнем розвитку демократії, а позачасовими системними вимірами будь-якого соціуму, зумовленими, зрештою, людською природою як такою.*

Справді, вже в архаїчні часи існував інститут авторитарного правління в особі царської або королівської влади. Як я вже зазначав, він цілком закономірно посилювався у кризові перехідні моменти функціонування держави. Царська влада безпосередньо спиралася на силу військової дружини, котра на етапі принципового недовиробництва матеріальних ресурсів і домінування прямого примусу та відчуження додатково виробленого продукту — як у внутрішніх, так і в зовнішньоекономічних відносинах — виступала як своєрідна «виконавча» влада. З іншого боку, одноосібна царська влада спиралась і на моральний авторитет ради старійшин, пізніше інституту жерців, котрі формували морально-світоглядні засади суспільства, намагалися передбачити можливі небезпеки і запобігти їм за допомогою ритуальних релігійних практик. Нарешті, практично паралельно формувались інститути прямої, або вічової демократії, різноманітних народних зборів, на яких вирішувалися насамперед нагальні ситуативні проблеми, висувалися претензії до владних верхів, а то й, у разі їх дискредитації й занепаду, чинився тиск на них для відстоювання інтересів низів.

Перед нами універсальні форми соціального управління, які, пройшовши складну багатовікову еволюцію, набувши певної специфіки у різних країнах і навіть цивілізаціях, все одно зберігали своє системно-функціональне призначення.

В межах теорії держави і права, яка починала формуватися за часів античності, з одноосібною авторитарною владою пов'язуються поняття «тиран», «диктатор», «консул», «імператор». Мірою зростання продуктивних сил місце дружини як особливої управлінської структури, пов'язаної з примусовим перерозподілом матеріальних благ, заступає особливий апарат чиновників-професіоналів: радників, бюрократів, врешті-решт, міністрів. Рада старійшин трансформується в особливу форму елітарного представництва, колегіальний орган, який у Стародавньому Римі отримує з часом назву Сенат, — прообраз майбутньої верхньої палати (не випадково, що цей термін має свої витоки у слові «senex» — старий, старець). Нарешті, різноманітні форми народних зборів — прямої демократії — стають прообразом майбутньої нижньої палати парламенту. На початку Нового часу у процесі трансформації феодальної монархії в конституційну її формування ще відбувається не на основі прямого та безпосереднього представництва всіх громадян, а на основі збільшення представництва (поряд з традиційною військовою та духовною аристократією) «третього стану» — переважно молоді буржуазії.

Проте важливо підкреслити, що в *будь-якій формі правління присутні практично всі чотири елементи, або гілки влади. І в цьому сенсі не існує абсолютно чистої аристократії, диктатури або демократії. Мова може йти лише про домінування якоїсь однієї форми соціального управління, від назви якої й походить визначення форми державного правління.* Причому тоталітарні

суспільства за всіх часів характеризувало максимальне домінування якоїсь однієї з «гілок» влади над всіма іншими. Якщо справжня аристократія нерозривно пов'язана і з демократією, і з авторитаризмом, то тиранія, олігархія або охлократія (влада натовпу) «прагнуть» придушити інші механізми врівноваження влади. Якщо за умов конструктивного варіанту розвитку будь-якого соціуму відбувається перенесення акцентів на один із системних компонентів влади за збереження їхнього синтезу, взаємодії та взаємодоповняльності, то за інших умов ці компоненти є рядопокладеними, вони не стільки врівноважують, скільки намагаються знищити один одного як непримиренні та, разом з тим, взаємозалежні. «Демократія» натовпу весь час скидає тиранів, поборює аристократичне начало. В той же час тиран і залежить від натовпу, і тероризує його (згадаймо історію Стародавнього Риму, низку політичних катастроф у французькій історії, більшовизм тощо).

Вище вже зазначалося, що в ситуації несталої системної рівноваги, в якій перебуває Україна, одночасно із збереженням представницької (парламентської) та виконавчої (урядової) форм сучасної влади, орієнтованих переважно на розв'язання тактичних завдань розвитку держави на підставі юридичних механізмів кодифікованого законодавства, необхідно зміцнити і забезпечити довгострокове домінування достатньо незалежної від мінливих орієнтацій масової свідомості, але здатної спертися на моральний авторитет «контрольно-наглядової» влади— як в її одноосібній (президентській), так і в колегіальній формі. Йдеться про верхню палату не стільки парламенту як партійного дискусійного клубу, «говорильні» (від французького «parler»), скільки саме «верховної ради» — одностайних у розумінні загальнонаціональних стратегічних інтересів радників. Отже, не випадково у багатьох розвинених країнах за верхньою палатою збереглася назва Сенат. У кількох варіантах французької Конституції ми зустрічаємо назви «Рада старійшин» (віковий ценз 40 років), «палата Перів» (спадковий титул «пер» з латини перекладається як «рівний», тобто рівний серед наймудріших), «Охоронний сенат», «Державна рада», нарешті, «Рада республіки». Дуже влучною, такою, що віддзеркалює реальну функцію кожної з форм влади, є назва верхньої та нижньої палат Парламенту Японії. Верхня палата — «палата радників», нижня — «палата представників». *Саме такої верхньої палати, на мій погляд, сьогодні бракує Україні.* До речі, формування сенатів за територіальним принципом (наприклад, в Італії або Франції) не означало й не означає нині представництва за принципом федералізму. Згідно з анархізмом та анархо-синдикалізмом, які мають витоки в ідеї народного суверенітету Руссо, первинними структурами, які обирають колеги виборців, котрі відтак висувають кандидатів у верхню палату, є органи місцевого самоврядування, комуни, які забезпечують не стільки етнічно-територіальне представництво, скільки об'єднання людей поза партійно-класовими, а отже, поза економічними інтересами, переважно на духовно-моральних, позакласових засадах. Саме за таким принципом, дуже близьким до анархістських ідей самоврядування Драгоманова, побудований проект конституції Сціборського. Нагадаю, що, згідно з цим проектом, кандидатів у Посли до Державного Сейму визначають виборчі комісії від професійно-станових організацій, органів місцевої самоуправи, культурних та «публічно-правових установ». Ці комісії складаються з представників, котрі мають вельми символічне звання — Мужі Довіри.

Але виникає важливе питання: якщо владний інститут «старійшин» (сенат) є універсальною «наскрізною» формою управління суспільством, то яких особливостей набуває цей інститут у сучасних демократичних системах поділу влад?

Перша загальна тенденція пов'язана з неухильним збільшенням питомої ваги прямого представництва всіх політично активних громадян країни, поширенням принципів змагальності та виборності на найконсервативніші владні структури. Якщо в межах конституційних монархій влада все ще залишається довічною і навіть спадковою, проте король, імператор і президент отримують владу вже не «від бога», а за суспільною угодою, від нації. Спадковим і довічним є й представництво senatorів, яких призначає авторитарний Голова нації. Проте поступово сенат починають обирати, хоча спочатку й не на загальних виборах і з максимальним застосуванням цензових обмежень як для кандидатів на вищі посади, так і для самих виборців.

Нарешті цензові обмеження зменшуються до мінімуму, а в країнах зі значною президентською орієнтацією моделі влади «гаранти конституції» з метою збільшення рівня власної легітимності нерідко самі ініціюють конституційне закріплення виборів глави держави загальним голосуванням.

Щодо різноманітних сенатів, то тут також зростає елемент виборності, причому на основі не феодалних титулів, а, першою чергою, професійних та моральних якостей аристократії нового, не спадкового, а виробничо-організуючого, або, як сказав би Липинський, продукуючого типу. Тому не випадково наприкінці 1999 року в гранично консервативній Англії все ж таки було ухвалено закон про поетапне скорочення більш як удвічі Палати перів та про подальше їх призначення на виборних засадах. А на загальнонародному Референдумі в Австралії, главою якої за конституцією залишається англійська королева, хоча й не вдалося скасувати конституційну монархію, сорок п'ять відсотків громадян вже проголосували за республіканську форму правління.

Проте верхня палата продовжує і сьогодні якісно відрізнятися від нижньої. Крім того, що вона обирається на основі непрямих виборів, її члени можуть мати різноманітні привілеї. Зокрема, за певних умов частина депутатів верхньої палати (як правило, близько однієї третини) може отримувати право довічного перебування в палаті парламенту. Але найголовніший привілей, реалізація якого надзвичайно важлива в наших умовах, — *це відсутність у президента права розпуску верхньої палати парламенту*. В такому разі він змушений зважати на «раду старійшин», співпрацювати з нею, спиратися на авторитет цього колегіального органу, котрий, як і сам Президент, представляє не вузькопартійні, а загальнонаціональні інтереси.

У разі обрання в Україні верхньої палати парламенту не за принципом простого призначення у сенатори губернаторів президент насправді міг би отримати право розпуску як уряду, так і нижньої палати парламенту у разі неефективного здійснення цими структурами конкретної законодавчої та виконавчої діяльності. Загроза такого розпуску була б серйозним важелем стимулювання депутатів до напруженої законотворчої діяльності, формування конструктивної більшості, яка б взяла на себе відповідальність за послідовну реалізацію певної, насамперед економічної, стратегії.

І нарешті щодо оптимального в наших умовах механізму обрання верхньої палати парламенту. Позаяк так званий «третій «сектор», громадянське суспільство, засноване на механізмах самоврядування, недостатньо розвинене в Україні, найдоцільнішим було б проведення виборів на основі системи професійного корпоратизму, яку з українських мислителів найпослідовніше розробив у своїй концепції класократії В'ячеслав Липинський. Ця концепція споріднена з ідеями корпоратизму, солідаризму, анархосиндикалізму, які на практиці були, щоправда, не до кінця послідовно реалізовані у фашистській Італії, а в конструктивному вигляді, із переосмисленням європейського досвіду з огляду на національну специфіку — у сучасній Японії.

Отже, сформулюємо головні положення оптимальної моделі державної влади, в певному сенсі «еталонної» не тільки для України, а практично для всіх країн, що знаходяться лише у фазі становлення реальної суверенності.

Слід підкреслити, що запропонована змішана президентсько-парламентська форма державної влади національно-солідаристського типу була розроблена на етапі становлення національного суверенітету нинішніх розвинених країн і частково впроваджена у державно-правові та політичні системи США, Великої Британії, Італії, Іспанії та особливо Франції, Німеччини, Японії.

Вона передбачає введення посади Президента, повнота повноважень якого в цілому відповідає системі президентської форми правління, проте підконтрольного колегіальній владі більшою мірою, аніж у президентській республіці. Зокрема, Президент обирається загальним голосуванням терміном на 7 років, але повторне право переобрання на другий термін на загальних виборах можливе тільки у разі ухвалення кандидатури діючого Президента не менш як половиною складу верхньої палати. Переобрання на третій, і останній, термін можливе тільки в разі ухвалення кандидатури Президента для участі у всенародних виборах двома третинами верхньої палати і не менш як половиною нижньої палати

Національної Асамблеї. Після трьох термінів переобрання Президент України отримує звання Почесний Президент України, яке зберігається за ним до досягнення 70 років і передбачає закріплення державних повноважень, які існують у представників монархічного інституту Великої Британії, Швеції, Іспанії та Японії.

Президентом України може стати будь-який громадянин України, котрий має українське громадянство більше 10 років і досяг 35-річного віку.

У кризові періоди Президент може отримувати додаткові повноваження. Зокрема, право видання декретів, які мають статус законів. Для цього необхідно, щоб на спільному засіданні обох палат Національної Асамблеї було подано й затверджено двома третинами кожної з палат антикризову програму, розраховану на певний термін.

Президент має право призначати Голову Кабінету Міністрів та відправляти його у відставку разом з усім Кабінетом. Президент має право розпускати нижню палату парламенту — Національні Збори, але не раніше як через рік після її обрання і не пізніше як за півроку до її переобрання.

У випадках, передбачених законом, за затвердженням Конституційного Суду Національна Рада має право оголосити імпічмент Президентіві. Імпічмент набуває юридичної сили, якщо за нього проголосували не менш як три чверті кожної палати Національної Асамблеї.

Конституційно встановлюється посада Віце-Президента. Віце-Президент призначається Президентом країни із п'яти кандидатур, запропонованих Національною Радою.

Національна Рада обирається за ступеневим принципом таємним голосуванням із представників головних царин суспільної діяльності країни (наука, мистецтво, культура, релігія, охорона здоров'я, військо, промислово-виробнича, торговельно-посередницька та банківсько-фінансова сфери, транспорт). Національна Рада становить своєрідну державно-корпоративну форму влади, максимально вільну від партійної дисципліни, політичної кон'юнктури і тактичних сьогоденних проблем країни. Вона забезпечує баланс між колективно-представницьким та авторитарним, законотворчим та виконавчим компонентами державної влади. Спрямована на максимальне представництво у структурі влади не просто трудових колективів (захист їхніх інтересів — це справа політичних партій та галузевих професійних спілок), а професійно найактивнішої, висококваліфікованої частини громадянства. Депутатів на загальні регіональні Збори обирають лише ті представники трудових колективів певної царини суспільної діяльності, які мають вищу або середню спеціальну освіту (у науці — науковий ступінь) і пропрацювали на даному підприємстві не менше 5 років (у виборах мають право брати участь колишні працівники підприємства, звільнені за скороченням штатів, або колишні провідні спеціалісти, які звільнилися не більше як 5 років тому, а також пенсіонери, які пропрацювали на підприємстві не менше 10 років і вийшли на пенсію не більш як за 3 роки до виборів).

Депутатів у Національну Раду обирають національні збори делегатів від трудових колективів однієї з основних сфер діяльності. Первинна кількість депутатів має дорівнювати 200 членів. Кожних три роки відбувається переобрання однієї третини національних радників. Депутат Національної Ради, переобраний на загальних зборах двічі, отримує право довічного членства в Національній Раді. З депутатів Національної Ради Президент обирає 10 представників, котрі входять до складу Президентської Ради і тісно взаємодіють з президентською адміністрацією та командою Президента.

Як гарант Суверенності, поряд із Президентом як гарантом Конституції, Національна Рада має право законодавчої ініціативи з питань національної безпеки, визначення стратегічного курсу розвитку країни, поправок до Конституції.

Національна Рада повинна затверджувати простою більшістю закони та бюджет, прийняті Національними Зборами, перед їх поданням Президентіві. За поданням Президента Національна Рада затверджує Голову Уряду. Національна Рада бере участь у скасуванні президентського вето (вето скасовує кваліфікована більшість голосів обох палат Національної Асамблеї). Національна Рада не може бути розпущена Президентом.

Національні Збори — законодавчий орган країни, який обирається терміном на 5 років, має право законодавчої ініціативи, за поданням Уряду схвалює бюджет, ініціює скасування вето Президента, разом із Національною Радою надає додаткові повноваження Президентіві,

бере участь у процедурі імпічменту, а також у процедурі внесення поправок до чинної Конституції. Для внесення поправок до Конституції необхідне схвалення їх на загальнонаціональному референдумі, затвердження Конституційним Судом та ухвалення трьома чвертями кожної з палат Національної Асамблеї. До складу Національних Зборів увіходять 300 депутатів. Одна третина Національних Зборів формується за партійними списками. З метою максимальної реалізації принципу співробітництва між працею і капіталом одну п'яту складу Національних Зборів становлять лідери незалежних галузевих профспілок, обрані на загальнонаціональній конференції. Нарешті, приблизно половину складу Національних Зборів обирають за мажоритарним принципом по одномандатних округах. Національні Збори мають право висловити недовіру Урядові та ініціювати його відставку, за яку має проголосувати не менш як дві третини складу нижньої палати і яку має підтримати проста більшість складу Національної Ради. Але у випадку, коли ця пропозиція не набирає необхідної кількості голосів, Уряд, як це, наприклад, передбачено Конституцією Японії, має право ініціювати розпуск нижньої палати.

Одним із першочергових завдань Президента, котрий за Конституцією особисто призначає урядовців, є реформа адміністративного апарату, зокрема введення службової ієрархії держчиновників та забезпечення конкурсності у призначенні та перепризначенні на будь-які невиборні державні посади.

Місцева влада, кандидатури голів облдержадміністрацій за поданням Президента обираються на загальних виборах на безальтернативних засадах і вважаються затвердженими, якщо за них проголосувала проста більшість жителів області, котрі брали участь у голосуванні. Це дозволить, з одного боку, застосувати принципи виборної демократії на регіональному рівні, а з іншого — уникнути небезпеки сепаратизму.

На закінчення хочу зазначити, що даний проект правового демократичного устрою України є своєрідною «програмою максимум» (хоча зміна конституції, як показує досвід навіть розвинених країн, у ХХ столітті відбувається не так уже й рідко). Не може, звичайно, цей проект повністю усунути небезпеку зловживань, маніпуляцій і проявів корупції та клановості, бо, власне кажучи, найкращою панацеєю від будь-яких форм тоталітаризму є високий ступінь консолідації та національної самосвідомості громадян. Але навіть якщо зміни у системі поділу влад відбуватимуться за «програмою мінімум», як кажуть американці, «у режимі живої Конституції», тобто виходячи з практичних потреб державотворення за формального збереження більшості чинних конституційних норм, реальне формування українського «електорату» у справжню націю можливе лише на основі максимально можливого наближення структури влади до запропонованої моделі реальної демократії, заснованої на загальних засадах етично-національного солідаризму так званого органічного типу.